

el-HATİB el-BAĞDÂDÎ ve el-KİFÂYE'Sİ

Hüseyin KAHRAMAN*

I. el-HATİB el-BAĞDÂDÎ

A- Yaşadığı Dönemin Özellikleri

el-Hatîb el-Bağdâdî'nin yaşadığı dönem İslâm dünyasının siyasî, itikadî ve fikhî bunalımlarla karşı karşıya bulunduğu bir dönemdir. Özellikle de "H. IV. ve V. asrın Bağdâd'ı Arap, Fars, Türk ve diğer unsurların birbirleriyle giriştikleri siyasî ve fikrî mücadelenin bir sahnesi durumuna gelmişti".¹ Çünkü iktidardaki Abbâsî Halifesi siyasî hâkimiyetini yitirmiş olup bütün salâhiyetleri Şîi-Büveyhîlerin eline geçmişti.² Bu nüfuzdan kurtulmak isteyen Halife, Ortadoğu'nun diğer etkili kuvvetlerinden olan Selçuklular'ı Bağdâd'a davet etti. Selçuklular H.447/1055 yılında Bağdâd'a girdiler. Abbâsî iktidarını elinde bulunduran Büveyhî meliki yakalanıp hapsedildi.³ Böylece bölgedeki Şîi-Büveyhî hâkimiyeti sona ermiş oldu. Bu arada Halife ile Selçuklu beyinin kızının evlenmesi de, Selçuklu ve Abbâsî hanedanları arasında karşılıklı münasebetleri güçlendiren bir akrabalık doğurmuştur.⁴ Abbâsî idaresi yaklaşık iki asır Selçuklu Devleti'nin tesiri altında kalmış, yıkılışa yakın tarihlerde yeniden Şîi-İran unsurunun nüfuzu altına girmiştir.

Yukarda sözü edilen Sünnî-Abbâsî idaresindeki bu zaaf, itikadî sahada da kendini göstermiş, bu zaaftan yararlanan Şîiler, Bağdâd camilerinin kapılarına Muâviye'ye, Hz. Fâtıma'nın hakkını gasbedenlere (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi), Hz. Hasan'ın dedesinin yanına defnedilmesine izin vermeyenlere lânet okudukları kâğıtları asabilmişlerdir.⁵ Yine debdebeli

* Araş. Gör.: U.Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı

¹ Mehmed Sait Hatipoğlu, Şerefu Ashâbi'l-Hadîs'in önsözü, 21.

² İbnü'l-Esir, el-Kâmil fî'l-Târîh (Beirut 1966), VIII, 450-451; Hasan İbrahim Hasan, Târîhu'l-İslâmî's-Siyâsî ve'd-Dînî ... (Kahire 1965), III, 44.

³ el-Kâmil, IX, 611.

⁴ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zehab (Beirut t.s.), III, 277.

⁵ el-Kâmil, VIII, 542-543.

bir şekilde icra edilen Kerbelâ mateminde Sünnîler, sayılarının çokluğundan dolayı Şiâ'nın yaptıklarına engel olamamıştır.⁶

Şiâ'nın etkinliği böyleyken Mutezile de etkinliğini göstermeye devam etmektedir. Meselâ, H.356-381 yılları arasında Bağdâd'ta Kadıyyu'l-Kudâtlık yapan kişinin Mutezilî oluşu dikkat çekicidir.⁷ Fakat Halife el-Kadir'in⁸ hilâfette kaldığı h.381-422 yılları arasında Sünnîler'in bir üstünlük kazandırdığını söylemek mümkündür. Nitekim el-Kadir, Şiî bir alimin Kadıyyu'l-Kudâtlığına engel olmuş⁹, hadiscilerin tertibine uygun olarak bir usûl kitabı tasnif etmiş, bu kitapta Sahabenin ve Ömer b. Abdilaziz'in faziletlerini, Mutezile ile, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerin kâfir olduğunu zikretmiştir.¹⁰

Bu dönemde Ehl-i Sünnet'in çekişme halinde olduğu gruplar sadece Mutezile ve Şia değildir. H.408 yılının olaylarını anlatan İbn Kesir, bu yılda Sünnîler ile Râfiziler arasında Bağdâd'ta çıkan fitnede her iki gruptan pek çok kimsenin öldüğünü ifade eder. Ancak Halife el-Kadir'in İslâm'a muhalif gruplara karşı aldığı tedbirlerden Mutezile gibi Râfıza, İsmâiliyye, Karâmita, Cehmiyye, Müşebbihe gibi diğer Ehl-i Bid'at grupları da nasibini almış, Halife tüm bunları tevbeyle davet edip İslâm karşıtı fikirlerinden vazgeçmelerini istemiştir.¹¹ el-Kâdir'den sonra yerine geçen el-Kâim bi-emrillah dönemi (h. 422-467) ise Selçuklular'ın Abbâsî hilâfetinde nüfuz sahibi oldukları dönemdir.

Sünnî olanlarla olmayanlar arasında bu tip çekişmeler devam ederken Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında da bir huzursuzluk gözlenmektedir. Meselâ Hanbelîler, "Rabbinin seni övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin"¹² ayetinden Allah'ın, Hz. Peygamber'i arşa, kendi yanına oturtacağı manasını çıkartırken diğerleri, bunun şefaate delâlet ettiğini ileri sürmüş, bu tartışma neticede, pek çok kişinin öldüğü kanlı bir çatışmaya dönüşmüştür.¹³ Yine Hanbelîler, namazda besmeleyi cehrî okuyan Şâfiîleri bundan vazgeçmeye zorlamış ve böylece başka bir

⁶ a.g.e., VIII, 549.

⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (Mısır 1931), X, 367; el-Kâmil, IX, 91.

⁸ H. 336 yılında doğdu. Künyesi; Ebû'l-Abbâs'dır. et-Tâî lillah'dan sonra hilafeti devralmıştır. Mutezile, Şia ve kendi akidesine muhalif olan diğer gruplara faaliyet imkanı tanımamıştır. Kırk bir yıl üç ay hilâfette kalmıştır ki, görev süresi en uzun Abbâsî halifesidir. H. 423/1032 yılında vefat etmiştir. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Târîhu Bağdâd, IV, 37-38; el-Kâmil, IX, 80-417; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye (Beyrut 1966), XI, 308 vd.

⁹ el-Kâmil, XI, 182.

¹⁰ Târîhu Bağdâd, IV, 37-38.

¹¹ el-Bidâye, XII, 6.

¹² İsrâ, 17/79.

¹³ el-Kâmil, VIII, 213; el-Bidâye, XI, 162; Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ' (Kahire 1969), 384.

fitnenin çıkmasına sebep olmuşlardır.¹⁴ Yine meselâ h.469/1076 yılında Eş'ariler, Hanbelfileri teccimle suçlamış, bu anlaşmazlık neticesinde çok sayıda kişi hayatım kaybetmiştir.¹⁵

Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak bunlar bile el-Bağdâdî'nin yaşadığı dönemde, özellikle de hilâfetin başşehirinde teneffüs edilen havayı ortaya koymaya yeterlidir, kanaatindeyiz. Yaşadığı bu sıkıntılı ortamın ve bu ortamın doğurduğu endişelerin el-Bağdâdî'nin eserlerine yansması gayet doğal olmalıdır. Çünkü özellikle ehl-i bid'at, dinî meseleleri çözüme kavuştururken asıl kaynaklar olan Kitap ve Sünneti bir tarafa bırakarak aklın verilerinden faydalanmışlar, bunun sonucu olarak da dinin naslarını ya teville yönelmişler ya da tamamen değersiz kabul etmişlerdir. Bununla kalmayarak ve belli bir dönemde siyasî idarenin desteğini de arkalarına alarak¹⁶ bu nasların nakilcileri olan hadis ehlini hafife almışlar, alay hatta işkence etmişlerdir. Bu durum, sözcülüğünü hadiscilerin yaptığı Ehl-i Sünnet grubunun doğmasına yol açmıştır. İki grup arasındaki bu çekişmeler asırlarca sürmüş, el-Bağdâdî'nin dönemine kadar gelmiştir. O da yazdığı kitaplarla Ehl-i Sünnetin bu müdafaasını sürdürmüş ve bu çalışmalara değerli katkılarda bulunmuştur. Hadisin ve özellikle de hadiscilerin değerine ve dinin müdafaasındaki vazgeçilmez yerlerine tahsis ettiği "Şerefu Ashâbi 'l-Hadîs"¹⁷, bu katkının en önemli parçalarından birisidir. Yine bu cümleden olmak üzere, usûle dair bir eser olmasına rağmen "el-Kifâye fı İlmi 'r-Rivâye" isimli kitabına "Kur'ân'ın hükmü ile sünnetin hükmünün mükellefiyet gerektirmedeki eşitliği babı"¹⁸ ile başlaması, ikinci babda Sünnetin Kitap karşısındaki durumunu¹⁹ ele alması, hadise karşı sergilenen tavırlardan duyduğu endişeyi ve bir bakıma hadis tenkidcilerine ve inkârcılarına verdiği cevabı ifade etmektedir.

Kısaca diyebiliriz ki el-Bağdâdî, dinin ve nasların savunulmasına vakfedilen bir ömrün sahibi olarak hadis literatüründeki yerini almış,

¹⁴ el-Kâmil, XI, 614.

¹⁵ el-Kâmil, X, 104; el-Bidâye, XII, 114.

¹⁶ Mutezilenin en canlı dönemi Halife el-Emîn'in öldürülmesinden sonra yerine geçen Me'mun dönemidir (H. 198-218). Mutezili fikirlere ve felsefeye olan düşkünlüğü onu Mutezile mezhebinin devletin resmi mezhebi olarak kabule sevk etmiştir. Halife bununla yetinmemiş, halkı bu inançları benimsemeye zorlamıştır. Halku'l-Kur'ân inancında olduğu gibi. Bu baskı kardeşi el-Mutasım (H. 218-227) ve onun oğlu Vâsık (H. 227-232) devirlerinde de devam etmiş, fakat Mutezileye hiçbir şey kazandırmamıştır. Çünkü hiçbir hadisçi ve fakih bu inançları kalpten tasvib etmemiştir. el-Mütevekkil'in hilafete geçmesiyle Mutezilenin idare üzerindeki nüfuzu sona ermiş, Halife öncelikle Kur'ân üzerindeki tartışmalara son vermiş, hapsedilen müslümanlar serbest bırakılmış, muhaddislerden ilim halkaları tertib ederek halka hadis öğretmeleri istenmiştir. Geniş bilgi için bkz.: el-Kâmil, VI, 282 vd.

¹⁷ Bu eser Prof. Dr. M. Said Hatiboğlu tarafından tahkik edilerek 1972 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1992 yılında da Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır.

¹⁸ Bkz.: s. 8.

¹⁹ Bkz.: s. 12.

kendisinden sonra yine bu uğurda mücadele edenlerin ilk başvuru kaynaklarından birisi olmuştur.

B. Nesebi ve Doğumu

Tam adı: Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî²⁰ b. Sabî'tir.²¹ Künyesi "Ebû Bekir" olup "el-Hatîb el-Bağdâdî" diye meşhur olmuştur.

Babası Ali b. Sâbit, kendi ifadesine göre Arap asıllıdır.²² Irak köylerinden biri olan Derzicân'da²³ yirmi yıl hatiplik yapmıştır.²⁴ Aynı zamanda bir hafız olan Ali b. Sabî't, h. 412/1021'de vefat etmiştir.²⁵

el-Bağdâdî'nin doğum tarihi için h.391²⁶ ve h.393²⁷ yıllarını verenler varsa da kaynakların çoğuna göre h. 392/1002 senesinde Cumâda'l-âhire'nin bitimine altı gün kala Perşembe günü²⁸, babasının imamlık yaptığı köy olan Derzicân 'da²⁹ doğmuştur.

C. Tahsili ve İlim Yolculukları

el-Bağdâdî'nin yetişmesinde babasının büyük bir tesiri vardır. Çünkü henüz onbir yaşında iken (h.403/1012) kendisini dînî ilimlere özellikle de hadis öğrenimine teşvik eden kişi, babası olmuş; işte bundan sonradır ki,

²⁰ Yâkût, Mu'cemu'l-Üdebâ' (Kahire 1980), III, 13; ez-Zehabî, Tezkiretu'l-Huffâz (Beyrut t.s.), III, 1135; es-Subkî, Tabakâtu's-Şâfiyye (Kahire 1966), IV, 29.

²¹ İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân (Beyrut 1972), I, 92; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin (Beyrut t.s.), II, 3.

²² Târîhu Bağdâd, XI, 359.

²³ "Derzicân, Bağdad'ın alt tarafında, Dicle'nin batı yakasında büyük bir köydür. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân (Beyrut t.s.), II, 450; İbnü'l-Esir el-Cezerî, el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb (Beyrut t.s.) I, 497. Bu isim bazı kitaplarda tahrife uğramıştır. Mesela İbnü'l-Cevzî (el-Muntazarî (Beyrut 1992), XVI, 129) ve İbn Kesîr (el-Bidâye, XII, 101) bu ismi "Derb Rihân" olarak zikrederler.

²⁴ Târîhu Bağdâd, XI, 359; ez-Zehabî, Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ' (Beyrut 1984), XVIII, 270.

²⁵ Târîhu Bağdâd, XI, 359.

²⁶ Mesela bkz.: el-Bidâye, XI, 101; es-Suyûtî, Tedrîbu'r-Râvî (Medine 1972), II, 367; el-Muntazam, XVI, 129.

²⁷ el-Kevserî, Te'nibu'l-Hatîb (Beyrut 1990), 22.

²⁸ Vefeyâtü'l-A'yân, I, 92; Tezkiretu'l-Huffâz, III, 1135; Tabakâtu's-Şâfiyye, IV, 29; Şezerâtü'z-Zehab, III, 311. (Yâkût'un belirttiğine göre, Gays b. Ali es-Sûrî, el-Hatîb'e doğum tarihi sormuş ve kendisinden de bu cevabı almıştır. Bkz.: Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 15-16).

²⁹ Mu'cemu'l-Müellifin, II, 3; W. Marçais, İslâm Ansiklopedisi, "Hatîb Bağdâdî" maddesi, VI, 365; Ahmed Ateş, "el-Hatîb el-Bağdâdî ve Takyîdu'l-ilm Adlı Eseri", AÜİFD, sy. I, s. 91. ez-Zehabî, İbnü'n-Neccâr'dan nakille doğum yerinin Nehrü'l-Melik köylerinden biri (bkz.: Siyer, XVIII, 284), ez-Ziriklî ise, Kufe ile Mekke arasında yer alan Guzeyye olduğunu söylemektedir (bkz.: el-A'lâm (Beyrut 1969), I, 166).

içinde hadis ilmine karşı bir ilgi uyanmıştır.³⁰ Kendi ifadesiyle ilk dersi İbn Rizkûye'den³¹ (ö. 410/1021) almış, onun Câmîu'l-Medîne'de tertip ettiği imlâ' meclisine katılmıştır.³² Bu ilk yıllarında hadis aldığı diğer bir şeyh de h.406/1015 yılında Bağdâd'a gelip Mansûr Câmîi'nde imlâ' meclisi tertip etmeye başlayan el-Hitî'dir³³ (ö.410/1019). Onun el-Emâlî' sini bizzat kendisinden yazan el-Bağdâdî, bu yıllar için; "Hadis yazmaya yeni başlamıştım" demektedir.³⁴

Devrinin önemli alimlerinden hadis almak ve rivayetlerde bulunmak üzere daha küçük yaşlardan itibaren uzun ilim yolculuklarına çıkmıştır. Bu amaçla uğradığı yerler arasında 'Ukberâ, Basra, Horasan, Nisâbur, İsfehân, Nehrevân, Dinever, Hemedân, Rey, Kûfe, Şam, Kudüs, Sûr...vb. yerler sayılabilir. Devrinin en büyük alimlerinden olan Ebû Nuaym el-İsfehânî'den³⁵ (ö. 430/1038) hadis dinlemek üzere İsfehân'a gitmiştir. Yola çıkarken Şeyhi Ebû Bekir el-Burkânî³⁶ (ö. 425/1034) kendisine, Ebû Nuaym'e verilmek üzere bir tavsiye mektubu vermiş, bu mektupta el-Bağdâdî'nin hadis ilminde güzel bir birikimi olduğunu, bu amaçla pek çok yolculuk yaptığını ve akranlarının ulaşamadığı derecelere ulaştığını zikrederek onu övmüş ve kendisiyle ilgilenmesini istemiştir.³⁷ H.445/1053 senesinde Hacc farızasını yerine getirmek üzere gittiği Mekke'de, kendisi gibi Hacc'a gelmiş olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî'den³⁸ (ö. 454/1062) hadis dinlemiştir.³⁹

Tekrar döndüğü Bağdâd'da iki büyük hâmî bulmuştur. Bunlar; Halife el-Kâim biemrillah⁴⁰ ve veziri Ebu'l-Kâsım Ali b. Hüseyin b.

³⁰ Tezkiretü'l-Huffâz, III, 1136; Siyer, XVIII, 271; Tabakâtu's- Şâfiyye, IV, 29.

³¹ Muhammed b. Ahmed b. Rizkûye. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Târihu Bağdâd, I, 351; ez-Zehabi, el-'İber (Beirut t.s.), II, 221-222.

³² Târihu Bağdâd, I, 351.

³³ Muhammed b. Abdullâh el-Hitî: Hakkında geniş bilgi için bkz.: Târihu Bağdâd, V, 475.

³⁴ Târihu Bağdâd, V, 475.

³⁵ Tam adı: Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk'dır. Hilyetü'l-Evliyâ' ve Târihu İsfehân gibi meşhur eserlerin sahibidir. H. 430 yılında İsfehân'da vefat etmiştir. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Vefeyâtü'l-A'yân, I, 91-92; el-Bidâye, XII, 36.

³⁶ Tam adı: Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Galib'dir. Hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Bidâye, XII, 36.

³⁷ Mu'cemu'l-Üdebâ', VI, 41-42; Siyer, XVIII, 276-277.

³⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. Seleme el-Kudâî: Hakkında geniş bilgi için bkz.: Vefeyâtü'l-A'yân, IV, 212; el-'İber, II, 302-303; Tabakâtu's- Şâfiyye, IV, 150-151; el-Lübâb, III, 43.

³⁹ el-Bidâye, XII, 101.

⁴⁰ el-Kâim bi emrillah b. Ahmed el-Kâdir billah: H. 391/1001 yılında doğmuş, H. 467/1075'de vefat etmiştir. Babası el-Kâdir billah'dan sonra H. 422/1031'de hilafete geçmiştir. H. 450/1058'de çıkan Besâsiri isyanına, zayıflayan otoritesi yüzünden engel olamamış, Selçukluları Bağdâd'a davet ederek bundan kurtulmaya çalışmıştır. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Târihu Bağdâd, IX, 399-404; Târihu'l-Hulefâ', 485-490.

Mesleme'dir.⁴¹ Bu ikisini sağladığı güvenli ve elverişli ortamda uzun süre tadrîs ve telifle meşgul olmuş, fakat bozulan siyasi nizam kendisini de etkilemiştir. Besâsîrî İsyanı'nda⁴² bu iki hâmişî Selçuklular'ı Bağdâd'a davet edince kendisi de dolaylı olarak isyancıların düşmanlığını kazandı. Çünkü Besâsîrî'nin Bağdâd'a tayin ettiği kâdı, bir Hanbelî idi ve Hanbelîler'le vezirin arası oldukça gergin idi. Bu sebeple el-Bağdâdî bir ara Hanbelîler'in tacîzine uğramış⁴³, h.451 /1059 yılında Bağdâd'dan ayrılarak Şam'a gitmiştir.⁴⁴ Burada altı yıl kalmış, bu süre içerisinde o zamana kadar yazmış olduğu kitapları camilerde okutmuştur.⁴⁵ Buradaki derslerine devam eden güzel bir genç sebebiyle uğradığı iftira yüzünden Şam'dan ayrılarak⁴⁶ Sûr'a gitmiş ve derslerine burada devam etmiştir. Etrafında her zaman büyük bir dinleyici halkası bulunurdu. Fakat o, memleketinde bulunmayı bu kalabalığa tercih etmiş ve bir defasında "Mansûr Camii'nde birkaç kişi ile oturmayı buna tercih ederdim" demişti.⁴⁷ H.462/1070 senesinde Sûr'dan ayrılarak Bağdâd'a döndü ve bu zamana kadar artık tamamlamış olduğu Târîh'ini okutmaya başladı. Vefatına kadar da bu işle meşgul oldu.⁴⁸

D. Vefatı

Daha küçük yaşlardan itibaren tadrîs ve telifle uğraşmış bu amaçla pek çok şehri dolaşan el-Bağdâdî, biraz da siyasi olayların tesiriyle, artık iyice yorulmuştu. Nitekim h.463/1071 yılı Ramazan ayının ortalarında hastalandı.⁴⁹ Evlenmemiş olduğundan çocuğu da yoktu ve tüm malı Beytü'l-mâl'e kalacaktı Halife el-Kâim bi-emrillah'a bir mektup yazarak mallarını istediği şekilde tasadduk etme izni istedi. Bu izni alınca onları hadis alimlerine dağıttı. Kütüphanesini de tüm müslümanların yararlanması şartıyla Ebu'l-Fadl b. Hayrûn'a bıraktı.⁵⁰ Elbiselerinin de sadaka olarak verilmesini ve vefat ettiği zaman Bişr b. el-Hâris el-Hâfî'nin türbesine defnedilmesini vasiyyet etti. Esasen bu, hayatta en çok istediği üç şeyden birisiydi. Kendisi bunları şöyle ifade ederdi: "Hacc farızasını yerine

⁴¹ H. 443-450 yılları arasında Kâim bi Emrillah'a vezirlik yapmış, H. 450 yılında, Besâsîrî tarafından işkenceyle öldürülmüştür. Bkz.: el-Kâmil, IX, 644.

⁴² Aslen Türk olan Ebu'l-Hâris Aslan el-Besâsîrî'nin çıkardığı bu isyan hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Kâmil, IX, 639 vd; el-Bidâye, XII, 76 vd.

⁴³ Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 15; Te'nîbu'l-Hatîb, 25.

⁴⁴ Târîhu Bağdâd, I, 111; el-Muntazam, XVI, 129-130; el-Bidâye, XII, 102, Te'nîbu'l-Hatîb, 23.

⁴⁵ Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 32; Tezkirettü'l-Huffâz, III, 1138.

⁴⁶ Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 34; Te'nîbu'l-Hatîb, 26.

⁴⁷ Mu'cemu'l-Üdebâ', XVI, 31.

⁴⁸ el-Muntazam, XVI, 130.

⁴⁹ Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 44.

⁵⁰ el-Muntazam, XVI, 134; Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 44-45.

getirirken üç yudum zemzem içtim ve Allah'tan üç şey diledim; Târîhu Bağdâdî rivayet etmek, Mansûr Câmiî'nde hadis okumak ve ölünce Bişî'îl-Hâfi'nin yanına defnedilmek".⁵¹

Böylece dünyadaki hesaplarım tasfiye eden el Bağdâdî, müsterih olarak son yolculuğuna hazırlanmış oluyordu. Nitekim Zilhicce ayında hastalık şiddetlendi ve nihayet ayın yedisinde, sabah saatlerinde vefat etti (7 Zilhicce 463/5 Eylül 1076).⁵²

Vasiyyeti üzerine kendisini Bişr el-Hâfi'nin yanına defnetmek istediler. Ancak Ebû Bekir Ahmed b. Ali et-Tarsîsî orayı kendisi için ayırmıştı. Zaman zaman buraya gelip Kur'an okur, uyurdu. el-Bağdâdî'nin dostları kendisine durumu anlatınca yerini vermek istemedi: "Burası benim kabrim. Onu ben kazdım, yanında pek çok hatim indirdim. Buraya kimsenin defnedilmesine izin veremem", dedi. Bunu üzerine Ebû Sa'd es-Sûfi kendisine: "Sana, burayı onlara ver, demiyorum. Ancak diyorum ki, eğer Bişr el-Hâfi hayatta olsaydı ve sen yanında otururken el-Bağdâdî gelip senden aşağıya otursaydı razı olur muydun?" diye sorunca et-Tarsîsî: "Hayır" diye cevap verdi. Bunun üzerine Ebû Sa'd, "Öyleyse şimdi de öyle olmalıdır" deyince razı oldu ve el-Bağdâdî'nin buraya defnedilmesine izin verdi.⁵³ Böylece Allah'tan istemiş olduğu üç şey gerçekleşmiş oluyordu. Cenazesi büyük bir kalabalık tarafından Mansûr Câmiî'ne götürüldü. Halk yolda "Peygamber'i müdafaa eden bu idi, Peygamber adına söylenen yalanları reddeden bu idi, Peygamber'in hadislerini muhafaza eden bu idi" diye bağırıyordu.⁵⁴ İnsanlar onu son yolculuğuna bu şekilde uğurluyordu.

E. Şahsiyeti

Sadece yaşadığı dönemin değil aynı zamanda bütün hadis tarihinin en büyük simalarından olan el-Bağdâdî, üzerinde çalıştığı ilim dalının kendisine kazındırdığı güzel sıfatlara sahipti. Mesela oldukça yardımsever idi.⁵⁵ Ölmeden önce tüm varlığını ilim yoluna vakfetmesi ondaki bu duygunun tezahürü olsa gerektir. Lugatçı Ebû Zekerîyya Yahya b. Ali⁵⁶ anlatıyor: "H. 456 senesinde Şam'a gelmişim. O zamanlar Ebû Bekir el-Hâfiz etrafındaki büyük kalabalığa hadis okutuyordu. Ben de kendisine

⁵¹ el-Muntazam, a.y.; Tezkiretü'l-Huffâz, III, 1139; Tabakâtu's-Şâfiyye, IV, 35.

⁵² el-Muntazam, ay; el-Kâmil, X, 68; Vefeyâtü'l-A'yân, I, 93; Tezkiretü'l-Huffâz, III, 1144; Tabakâtu's-Şâfiyye, IV, 37.

⁵³ el-Muntazam, XVI, 134-135; Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 17.

⁵⁴ Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 45; Tezkiretü'l-Huffâz, III, 1144; Tabakâtu's-Şâfiyye, IV, 37.

⁵⁵ Tabakâtu's-Şâfiyye, IV, 34.

⁵⁶ Ebû Zekerîyya Yahya b. Ali: H. 502'de vefat etmiş büyük bir nahivci ve edebiyatçıdır. Tefsîru'l-Kur'an, l'râbu'l-Kur'an, Şerhu'l-Lumâ' gibi eserleri ve Hamasa üzerine üç şerhi vardır. Daha fazla bilgi için bkz.: Mu'cemu'l-Üdebâ', XX, 25-28.

edebiyatla alakalı kitaplarımı okurdum. Bu kitaplardaki hatalarını gösterince hemen düzeltir ve "Sen benden rivayet istiyorsun, ben de senden dirayet isterim" derdi. O zamanlar bir caminin minaresinde otururdum. Bir gün çıkageldi ve "Seni oturduğun yerde ziyaret etmek istedim" dedi. Yanıma oturup bir saat kadar hadis rivayet etti. Sonra bana küçük bir paket verdi ve "Hediyeleşmek müstehaptır. Kağıt kalem alırsın" dedi ve gitti. Gidince paketi açtım, içinden beş dinar çıktı".⁵⁷

Mal ve paraya düşkün değildi. Bir keresinde Câmîu Sûr'da otururken bir Alevî gelip kendisine: "Falanın sana selamı var, sana bunları gönderdi". deyip yüklü bir miktar para uzattı. el-Bağdâdî yüzünü buruşturdu ve "Bunlara ihtiyacım yok" dedi. Alevî keseyi seccadesinin üzerine attı. el-Hatîb, yüzü iyice kızarmış bir şekilde kalktı, seccadesini çekip aldı, paraları yere döktü ve mescidden çıkıp gitti.⁵⁸

Önce Kur'ân ve kırâat⁵⁹ öğrenmiş, Ebû Tayyib et-Taberî⁶⁰ ve Ebû Nasr b. es-Sebbâğ'dan⁶¹ fıkıh tahsil etmişken⁶² sonra hadis ve tarih sahasında büyük bir birikime sahip olmuş, zamanı gelince de bu otoritesini ortaya koymuştur. Bir keresinde bazı Yahudiler Hz. Peygamber'e ait olduğunu iddia ettikleri, Hayber ehlinden cizyenin kaldırıldığını ifade eden bir mektup getirdiler. Bu konuda bazı sahabîlerin şehadetinin bulunduğunu ve Hz. Ali'nin kendi el yazısıyla kaleme aldığını söylüyorlardı. Mektup el-Bağdâdî'ye gösterildi. Biraz inceledikten sonra: "Bu bir düzmedir" dedi. "Çünkü burada Muâviye'nin (ö. 60/679) şehadetinden bahsediliyor. O, Mekke'nin fethedildiği sene müslüman oldu. Halbuki Hayber daha önce fethedilmiştir. Muâviye o zaman müslüman olmamıştı. Bu nedenle (Hayber'de) olanları görmüş olamaz. Sa'd b. Muaz'ın da (ö. 15/626) şahit olduğu söyleniyor. Sa'd Hendek muharebesinde şehit oldu. Bu muharebe ise Mekke'nin fethinden iki yıl önce olmuştur."⁶³

el-Bağdâdî hakkında övgü dolu pek çok söz vardır. Mesela kendisinden hadis yazmış olan Ebû Ali el-Beredânî (ö. 498/1104), "el-Hatîb, belki de kendisi gibisini görmemiştir"⁶⁴ derken İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082) da onun için "Hadis konusunda bilgi, hafıza, itkan ve zabt açısından tanıdığımız

⁵⁷ Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 32-33.

⁵⁸ Tabakâtu's-Şâfiyye, IV, 34.

⁵⁹ el-Muntazam, XVI, 129.

⁶⁰ Tam adı: Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir b. Ömer'dir. Şafî mezhebinin en önde gelen isimlerindedir. h. 450'de vefat etmiştir. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Tabakâtu's-Şâfiyye, V, 12 vd.

⁶¹ Tam adı: Abdüsseyyid b. Muhammed b. Abdilvahid b. Ahmed b. Cafer olup h. 477 yılında vefat etmiştir. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Tabakâtu's-Şâfiyye, V, 122 vd; Tezkiretü'l-Huffâz, IV, 1252; el-Bidâye, XII, 126-127.

⁶² Tabakâtu's-Şâfiyye, IV, 32.

⁶³ el-Muntazam, XVI, 129; Tabakâtu's-Şâfiyye, IV, 35.

⁶⁴ Tezkiretü'l-Huffâz, III, 1137-38; Tabakâtu's-Şâfiyye, IV, 32.

otoritelerin sonuncusudur. Bağdadlılar, ed-Dârekutnî'den sonra onun gibisini yetiştiremediler" demektedir.⁶⁵ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200), bilgi azlığından dolayı cerh sebebi olmayan şeylerle ravileri cerh etmesi, Ahmed b. Hanbel ve ashabına karşı taassubu, mevzu hadisler rivayet etmesi sebebiyle kendisini tenkit etmesine rağmen⁶⁶, "Hadis ilmi onda son buldu. Mükemmel eserler verdi... Bu kitaplara bakınca onun kadrini ve ed-Dârekutnî gibi kendisinden daha büyük hafızların bile nail olamadığı şeylere nail olduğunu anlıyoruz." diyerek⁶⁷ değerini itiraf etmektedir.

F-Eserleri

el-Hatîb el-Bağdâdî, ilmî vukufiyetine delalet eden pek çok eser kaleme almıştır. 4500 hadis ihtiva eden Târîhu Bağdad'ı rical kitabı kabul edecek olursak, hemen bütün eserleri hadisle ilgilidir. Öyle ki, onun hadis ilmiyle ilgili her branşta bir eserinin olduğunu söylemek mümkündür. Kaynaklarda eserlerinin sayısı hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda bu sayı 55-60 civarında iken⁶⁸, bazılarında 80⁶⁹, diğer bazılarında da 100 civarındadır.⁷⁰ Ancak bu eserlerden bir kısmı zaman içerisinde kaybolmuş, sadece 20 kadarı günümüze ulaşabilmiştir.⁷¹ Bunlardan en meşhurları şunlardır: Târîhu Bağdâd (Mısır 1349/1931), el-Kifâye fî Ma'rifeti İlmî'r-Rivâye (Haydarabad 1357), el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdabi's-Sâmî' (Kuvêyt 1981 ve Riyad 1983), Takyîdu'l-İlim (Dımaşk 1949), er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs (Lübnan 1975), Şerefu Ashâbi'l-Hadîs (Ankara 1972 ve 1992), Kitâbu Esmâ'i'l Mübheme fî'l-Enbâ'i'l Muhkeme (Kahire 1984).⁷²

II. el-KİFÂYE fî MA'RİFETİ İLMİ'R-RİVÂYE

A- Eserin Muhtevası ve Tertibi

İlk bakışta belli bir tertibe sahip olmadığı, birbirinin devamı olması gereken konuların oldukça uzun fasılalarla ele alındığı gözlenen el-Kifâye

⁶⁵ Siyer, XVIII, 275; Tabakâtü's- Şâfiyye, IV, 31.

⁶⁶ Bkz.: el-Muntazam, XVI, 133.

⁶⁷ a.g.e., XVI, 130.

⁶⁸ Mesela bkz.: el-Muntazam, XVI, 130; Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 19; Tezkiretül'Huffâz, III, 1139; Tabakâtü's- Şâfiyye, IV, 33.

⁶⁹ ez-Ziriklî'nin nakline göre Yusuf el-İşş ed-Dimeşkî "el-Hatîb el-Bağdâdî, Müverrihu Bağdad ve Muhaddisüha" adlı eserinde onun kitaplarından 79 tanesinin ismini vermektedir.

⁷⁰ Mesela bkz.: Vefeyâtü'l-A'yân, I, 92.

⁷¹ Bkz.: GAL, G I, 400; S I, 563-564.

⁷² Bazı eserlerinin isimleri için bkz.: el-Muntazam, XVI, 130; Mu'cemu'l-Üdebâ', IV, 19-20; Tezkiretül'Huffâz, III, 1139.

aslında, hem aralarındaki bir ilişki nedeniyle ana konuların sıralanışı, hem de bu ana konuların akla gelebilecek tüm ayrıntılarının peşpeşe zikredilişi ile yazıldığı döneme göre üstün ve ileri bir tertib anlayışıyla kaleme alınmıştır.

13 cüz, 9 fasıl ve 40 babdan meydana gelen eserine müellif, Sünnetin teşri' açısından Kitab'a eşit olduğunu bildiren haberleri zikrederek başlamış⁷³, ikinci babı da yine "Sünnetin, Kitab'ın umumî hükümlerini tahsis, mücmelini tefsir ve izah etmesi"⁷⁴ konusuna ayırmıştır. Bir usûl kitabına böyle başlanması ilk bakışta garip karşılanabilir. Ancak müellifi böyle bir girişe sevkeden şey, yaşadığı dönemi tasvir ederken de ifade ettiğimiz gibi, hadise ve hadisçilere karşı sergilenen tavırdan duyduğu endişe ve bir bakıma hadis tenkidcilerine ve inkarcılarına cevap verme ihtiyacı olsa gerekir. Müellif ancak 3. babda "Haberlerin taksimi"⁷⁵ gibi bir usûl konusuna girer. Haberleri ravi sayısına ve sihhatine göre taksim edip herbirini izah ettikten sonra hadisçilerin kullandığı bazı istilahlarla cerh ve tadil lafızlarını özet olarak zikreder.⁷⁶ Hadisi delil kabul edilebilecek ravilerin özelliklerine ve ravilerin hallerinin araştırılması gereğine, sahabeyi böyle bir işleme tabi tutmaya gerek olmadığına değinir⁷⁷, sahabenin vasıfları ve bilinme yollarını izah ettikten sonra sahabeden sonra gelen neslin hadis tahammül ve edası esnasında taşınması gereken vasıfları aktarır.⁷⁸

Hadis usûlünün iskeletini oluşturan bu ana konular hakkında verilen özet bilgiler kitabın ilk iki cüzünü oluşturmaktadır. II. cüzün sonunda hazırlığı yapılan "Hadis tahammül ve eda metodları" konusuna III. cüzün başında "Sema" metodu ile başlanır.⁷⁹ Bu metod işlenirken, hadis "tahammülü" için gerekli şartlar, daha sonra bir fasıl açılarak "edası" için ravinin taşınması gereken özellikler zikredilmiştir. Buna göre, hadisi işiten ravi çocuksa, edası için bülüğ, akıl ve temyiz vasıflarını kazanması; gayr-i müslimse müslüman olması; ve bunların her halde adil olup cerh sebeplerinden selîm olması gerekir. Bu izahı yaptıktan sonra el-Bağdâdî, bir bakıma "yeri gelmişken" önce "Adalet ve hükümleri"⁸⁰, sonra da "Cerh ve hükümleri"⁸¹ konularına girer ki III. cüzün bir kısmı ile IV. ve V. cüzün tamamı bu konulara hasredilmiştir. Hadis usûlünün en ciddi meselelerinden olan bu iki konuyu işledikten sonra, hadisin edası için gerekli şartları saymaya devam eder ve elindeki kitaptan değil de hafızasından rivayette

⁷³ Bkz.: el-Kifâye (Haydarabad 1357), 8.

⁷⁴ a.g.e., 12.

⁷⁵ a.g.e., 16.

⁷⁶ a.g.e., 21 vd.

⁷⁷ a.g.e., 46.

⁷⁸ a.g.e., 52.

⁷⁹ a.g.e., 66.

⁸⁰ a.g.e., 78.

⁸¹ a.g.e., 101.

bulunacak ravilerin ne gibi özelliklere sahip olması gerektiğini anlatır.⁸² Daha sonra da yine hadislerin edası ile ilgili hususlardan olan “Lafiz ve Mana Rivayeti” konusuna girer.⁸³ VI., VII., ve VIII. cüzleri oluşturan ve yaklaşık 90 sayfada işlenen bu konunun akla gelebilecek tüm ayrıntıları peşpeşe işlenir ve VIII. cüzün sonunda hadis tahammül ve eda metodlarından ikincisi olan “Kıraat” konusuna geçilir.⁸⁴ Aynı ana başlığın iki alt başlığı olan semâ ve kıraât metodları arasında yaklaşık 200 sayfa vardır ve bu iki konu ilk bakışta birbirlerinden uzakta ve bağımsız olarak işlenmiş gibi görülür. Kıraat metodundan sonra XI. cüzün sonuna kadar sırasıyla İcâzet, Vasiyyet ve Vicâde konuları işlenir. el-Hatîb, kendisinden sonra 8 şekli tesbit edilmiş olan hadis Tahammül ve eda metodlarından beşine değinmiş, münâvele, mükâtebe ve i’lâm’ı müstakil bir metod olarak işlememiştir. Ona göre münâvele ve mükâtebe, icâzet çeşitlerindedir⁸⁵ ve bu başlık altında ele alınmıştır. Bundan da anlaşıldığına göre el-Bağdâdî, icâzetten hâli bir münâvele veya mükâtebe düşünmemektedir. Gerçekten de “bir icâzet çeşidi olarak” münâvele ve mükâtebe ile ilgili zikrettiği bütün durumlarda icâzet de sözkonusudur. Hatta, icâzetsiz münâveleyi bazı ilim ehlinin sahih gördüğünü ancak kendi dönemlerinde böyle bir uygulamanın bulunmadığını bizzat kendisi ifade etmektedir.⁸⁶ el-Bağdâdî kitabında, i’lâm metodundan bahsetmez.. İcâzetsiz bir münâvele ve mükâtebe düşünmediğine göre şeyhin “bu benim falandan rivayetimdir” şeklinde mücerred ihbarından ibaret olan i’lâmdan bahsetmemesi doğal olmalıdır.

el-Bağdâdî’nin hadis tahammül ve eda metodlarından olan vicâdeyi izah ettikten sonra XI. cüzün ortalarında “Tedlîs” konusuna girer.⁸⁷ Vicâde ile tedlîs, günümüz hadis usûlü kitaplarında birincisi “Hadis Tarihi”, ikincisi ise usûl konularından “Zayıf Hadis Çeşitleri” içinde birbirinden bağımsız olarak işlenen konulardır. Halbuki el-Hatîb, aralarındaki “mülâkî olunmayan bir şeyhten rivâyet” gibi bir ortak nokta bulunmasından dolayı bu ikisini peşpeşe zikreder. Çeşitli ayrıntılarıyla işlenen tedlîs bahsinden sonra XII. cüzün başlarında ele alınan konu Mürsel ve hükmü meselesidir.⁸⁸ Zaten müellif tedlîs çeşitlerini sayarken tedlîs ile mürsel arasında bir bağlantı kurmakta ve şöyle demektedir: “Tedlîsin birinci çeşidi, ravinin tedlîste bulunduğu şeyhten duymadığı hadisi duymuş vehmini uyandıracak şekilde rivayet etmesidir. Eğer duymadığını açıklayacak olsa problem çözümler ve

⁸² a.g.e., 161.

⁸³ a.g.e., 167 vd.

⁸⁴ a.g.e., 259.

⁸⁵ el-Bağdâdî, “İcâzet Çeşitleri” konusunu işlerken “bunların birincisi münâveledir” demektedir. Münâvele ve diğer icâzet çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Kifâye, 326-347.

⁸⁶ a.g.e., 346.

⁸⁷ a.g.e., 355.

⁸⁸ a.g.e., 384.

hadis, ravinin bu beyanıyla müdelles değil mürsel⁸⁹ olur. Çünkü irsâlde, ravinin, işitmediği ve mülâkî olmadığı şeyhten işitmiş olduğu izlenimini verme amacı yoktur. Ama tedlîste ravi, tedlîs yapılan şeyh ile kendisi arasındaki raviyi zikretmekten kaçınır. Bu hale göre tedlîs, irsâli de içerir ama irsâl, tedlîsi içermez. Bu sebeple alimler tedlîs yaparı kınarlar ama mürsel hadis rivayet edeni kınamazlar⁹⁰ Görüldüğü gibi müellif “hadis işitilmemiş bir şeyhten rivayette bulunma” ortak noktasında birleşen bu iki hadis türünü arka arkaya zikretmiştir.

XIII. cüzde ise özetle bir tabîinin “Sahabeden biri bana rivayet etti” diyerek aktardığı haberlerle⁹¹ merfû’ hükmünde mevkûf haberlerin tetkiki⁹² ve müteâriz haberler arasında tercih⁹³ konularını ihtiva etmektedir.

el-Hatîb, yaşadığı dönemde genelde usûl konuları içinde işlenmesine rağmen, hadis rivayeti esnasında şeyh ve ravinin uyması gereken âdâb ile ilgili kurallara el-Kifâye’inde pek yer vermemiş bunları, bu konuda vücuda getirilen en eski çalışma olarak kabul edilen el-Câmî’ li Ahlâkî’r-Râvî ve Adâbî’s-Sâmi’ isimli kitabında işlemiştir.

Yukarıda ana hatlarıyla zikrettiğimiz bu muhteva ve tertibiyle el-Kifâye, kendisinden sonra kaleme alınan hadis usûlü kitaplarının ana kaynaklarından birini oluşturmaktadır.

B. Konuların Takdim Tarzı

el-Bağdâdî, usûl tarihi içinde rivayetle ilgili malzemeler yanında dirayetle (metodoloji, usûl) ile ilgili bilgileri de senedle veren mütekaddimûn ülemasının sonuncusu olarak bilinir. Dolayısıyla el-Kifâye’de de gerek hadisler ve gerekse usûl bilgileri hep senedlidir.

el-Hatîb merfû’, mevkûf, maktû’ ve daha sonrakilerin kavilleri gibi nakil malzemesinin her çeşidine kitabında yer vermiştir. Bu malzeme, pekçok usûl konusunun delili ve hareket noktasıdır. Mesela cerh ve tadil yapmanın gereğini işlediği “Bir alimin kendisine sorulan kişi hakkında bildiği şeyleri söylemesinin lüzumu” konusuna⁹⁴ “Bir kimseye bir şey sorulur da bilmesine rağmen bunu gizlerse kıyamet günü ateşten bir yular ile

⁸⁹ Görüldüğü gibi müellif mürseli, “munkatı” manasında kullanmaktadır. Zaten kitabının ilk kısmında hadisçilerin kullandığı bazı istihlâhları zikrederken mürseli de tarif etmekte ve şöyle demektedir: “Ravileri arasında, kendisinden önceki raviden semâ’ı olmayan bir ravinin bulunması sebebiyle senedinde inkıtâ’ bulunan hadistir. Ancak kullanımda, mürsel olarak vasfedilen haberlerin çoğunu, bir tabîinin Hz. Peygamber’den naklettiği rivayetler oluşturur”. Bkz.: el-Kifâye, 21.

⁹⁰ a.g.e., 357.

⁹¹ a.g.e., 415.

⁹² a.g.e., a.y.

⁹³ a.g.e., 432-437.

⁹⁴ a.g.e., 37 vd.

bağlanır” hadisi⁹⁵ ile başlamış, muhaliflerin “Falan zayıftır, filan sika değildir, gibi sözler ya gıybet ya da bühtandır” şeklindeki itirazına yine Hz. Peygamber’in bir davranışıyla cevap vermiştir: Hz. Aişe’den rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber’in huzuruna girmek için izin istemişti. Hz. Peygamber “izin verin” demiş sonra da “kabilenizin bu adamı ne kötü bir kimsedir” buyurmuştu. (Böyle söylemesine rağmen) adam içeri girince ona güzel sözler söylemişti. Hz. Aişe: “Hem öyle dedin, hem de güzel sözler söyledin” deyince “Ey Aişe, kıyamet gününde en kötü yerde bulunacak kimseler, kötülüğü sebebiyle insanların terkettiği kimselerdir” buyurdu⁹⁶ el-Bağdâdî’ye göre, Hz. Peygamber’in bu sözü bize göstermektedir ki, dinin ve ilmin gerekleri açısından bir kimsenin kötü yönlerinin söylenmesi gıybet sayılmaz. Çünkü eğer gıybet olsaydı Hz. Peygamber o adam hakkında böyle konuşmazdı. Öyleyse O’nun amacı, bu kişide bulunan kötü bir özelliğin ortaya konup insanların bundan kaçınmalarını sağlamaktır. Yoksa herhangi bir fayda taşımayan sözlere Hz. Peygamber gerçekten de “gıybet” nazarıyla bakmış mesela Hz. Aişe’nin bir kadından bahsederken “kısa boylu” şeklindeki tavsifine “Gıybet yaptın” diyerek itiraz etmiştir.⁹⁷ İşte bu (hadis) ilminin imamı da Hz. Peygamber’in metodunu takip etmiş, cerh silahını adil olmayanlara karşı kullanmışlardır ki, bu kimseleri tanımayanlar adil zannedip de haberlerini delil almasınlar!.

Hz. Peygamber gibi sahabe ve tâbiünün söz ve davranışları da usûl konularına delil teşkil eder. Mesela mana ile rivayetin caiz olduğuna dair delilleri sıralarken Hz. Peygamber’den gelen hadisleri⁹⁸ zikretmiş sonra da açtığı müstakil bir bab başlığı⁹⁹ altında sahabe ve daha sonraki nesillerin sözlerini aktarmıştır. İsmi geçen sahabîlerden bir tanesi de Ebû Saîd’dır ve şöyle demektedir: “Belki on kişi Hz. Peygamber’in yanında oturup hadis dinlerdik de iki tanemiz bile lafızları aynen aktaramazdı. Ama mana aynı olurdu.” Çeşitli sahabîlerden hep bu yönde sözler naklettikten sonra tâbiun tabakasına geçer ve mesela İbn Sîrîn’in “On kişiden aynı hadisi dinlerdim, lafız muhtelif olurdu ama mana aynı idi” dediğini nakleder ve sonraki nesillerden de bu konuda söylenmiş sözleri ve rivayet edilen uygulamaları aktarır.

el-Hatîb’in bu gibi haberleri aktarırken sıhhatleri konusunda ihtiyatı elden bırakmadığı görülür. Mesela “Ravi ile şahidin sahip oldukları vasıflar açısından eşit ve farklı oldukları noktalar” konusunu¹⁰⁰ kitabın tamamında

⁹⁵ Bu hadisin çeşitli rivayetleri için bkz.: Ebû Dâvud, İlim, 9; Tirmizî, İlim, 3; İbn Mace, Mukaddime, 24; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 263, 305, 344, 353, 495.

⁹⁶ Bu hadisin çeşitli rivayetleri için bkz.: Buhârî, Edeb, 38, 48, 82; Ebû Davud, Edeb, 6.

⁹⁷ Bu hadis için bkz.: Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 206.

⁹⁸ el-Hatîb’in rivayet ettiği bu hadisler için bkz.: 199 vd.

⁹⁹ “Seleften mana ile rivayetin cevazını kabul edenler ve bu konuyla ilgili haberler babı”. Bkz.: a.g.e., 203.

¹⁰⁰ a.g.e., 94.

olduğu gibi selefinden gelen senedli bilgileri naklederek işlemiş, elinde bir de konuyla ilgili merfû‘ hadis olduğunu söylemiştir. Bu hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurur: “İlmi (hadisi), ancak şahadeti caiz olan kimselerden alın”. el-Bağdâdî sözlerine şöyle devam eder: “Senedde adı geçen Sâlih b. Hassan, bu rivayetinde tek kalmıştır ki bu şahıs, hıfzının kötülüğü ve zabtının azlığı nedeniyle hadis tenkidçilerinin delil alınmaması hususunda icma ettikleri bir kişidir. Salih bu hadisi bazen muttasıl bazen mürsel, yine bazen merfû‘ bazen de mevkûf olarak rivayet etmiştir. Ben onun bu ihtilafı rivayetlerini olduğu gibi aktarıyorum”. Bu izahından sonra müellif hadisin sözünü ettiği bütün tariklerini nakleder ve sonunda hadisin muhtevasını değerlendirirken “Eğer bu hadisin senedi sağlam ve merfû‘ oluşu da doğruysa ...” diyerek ihtiyat payını elden bırakmaz.¹⁰¹

Ancak kendisine ulaşan nakillerin sıhhati konusundaki bu ihtiyatlı ve titiz yaklaşımını kitabının tamamında sergileyemediği de bir gerçektir. Mesela “Sika olmayan ravilerden rivayette bulunmanın kınanması” başlığını¹⁰² açmış ve herhangi bir açıklamada bulunmaksızın, konuya delil teşkil etmek üzere, üç ayrı senedle Hz. Peygamber’e ulaşan “Ümmetimin helâki üç şeyden olacaktır: Asabiyye, kaderiyye ve sika olmayan ravilerden rivayette bulunma” hadisini zikretmiştir. Ancak bu hadis mevzûdur.¹⁰³ Hadis hakkında bu hükmün verilmesinin sebebi, birinci senedde; İbn Sem‘ân Abdullah b. Ziyâd’ın bulunmasıdır ki bu şahıs kezzâb (= yalancı, hadis uyduran) bir ravidir. İkinci senedde bu şahıs yoktur. Ancak burada da, senedde geçen bir diğer isim olan Ebu’l-‘Alâ’ Harun b. Harun, aslında yine senedde yer alması gereken İbn Sem‘ân’ı, yalancı olduğunu bildiği için zikretmemiş ve bir yukarıdaki ravi olan Mücâhid’e geçmiştir.¹⁰⁴ Dolayısıyla Harun b. Harun tedlîs yapmış yani yalancı bir raviyi gizleme suçunu işlemiştir ki el-Hatîb’e göre “kınama” sebebidir.¹⁰⁵ Üçüncü senedde bu isimden hiçbirisi yoktur. Ancak burada da Muhammed b. İsmail eş-Şâmî isimli bir şahıs vardır ki o da yine yalancı bir ravidir.¹⁰⁶ Dolayısıyla el-Bağdâdî, sağlam olmayan ravilerden rivayette bulunmanın kötülüğüne, sağlam olmayan ravilerden rivayet edilmiş hadisi delil getirme gibi bir hataya düşmüştür.

el-Bağdâdî bir konuyu işlerken, o konunun leh ve aleyhinde söylenmiş bütün görüşleri aktarır ve sonunda kendi tercihini belirtir. Mesela müdellis olduğu bilinen bir ravinin rivayetlerinin kabulü konusunda ileri

¹⁰¹ a.g.e., 96.

¹⁰² a.g.e., 32.

¹⁰³ Bkz.: İbnü’l-Cevzî, Kitâbu’l-Mevzûât (Riyad 1997), I, 456; es-Suyûtî, el-Leâliu’l-Masnûa fi’l-Ehâdîsi’l-Mevzûa (Matbaatu’l-Edebiyye 1317); İbn Arrâk, Tenzîhu’s-Şerîati’l-Merfûa ani’l-Ahbâri’s-Şerîati’l-Mevzûa (Mısır t.s.), I, 317-318; eş-Şevkânî, el-Fevâidu’l-Mecmûa fi’l-Ehâdîsi’l-Mevzûa (Beyrut 1392), s. 506.

¹⁰⁴ Bkz.: Kitâbu’l-Mevzûât, a.y.; el-Leâliu’l-Masnûa, a.y.

¹⁰⁵ Bkz.: el-Kifâye, 357-358.

¹⁰⁶ Bkz.: Tenzîhu’s-Şerîa, a.y.

sürülen bütün farklı görüşleri aktarmış ve son olarak zikrettiği “yanlış anlamaya meydan vermeyecek açık lafızlarla rivayette bulunursa kabul edilir” şeklindeki görüşten sonra “Bize göre de doğru olan budur” demiştir.¹⁰⁷ Bazen kabul ettiği görüşle ekseriyete muhalefet ettiği de olur. Mesela hem mürsel hem de müsned olarak rivayet edilen bir haber konusunda ashab-ı hadisin ekseriyeti tercihlerini mürselden yana kullanırken el-Bağdâdî müsnedi tercih eder.¹⁰⁸ Bazen de sadece kendisine ulaşan rivayetleri zikredip konuyu noktalar ve herhangi bir tercihte bulunmaz. Mesela “Bir tâbîinin ‘Bana bir sahabî rivayet etti’ şeklinde (ismini vermeden) naklettiği haber delil alınır mı?” başlığı altında¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel ve Abdullah b. Ammâr’dan gelen müsbet yöndeki rivayetleri aktarmış ve herhangi bir değerlendirmede bulunmadan başka bir konuya geçmiştir. Rivayetlerin birbirine muhalif olmaması ve bunları aktardıktan sonra kendi görüşünü zikretmemesi kendisinin de konuya müsbet baktığını göstermektedir.

el-Kifâye’de konuların izah ve delillendirilmesinde az sayıda olmakla birlikte ayet de kullanılmıştır. Mesela sahabenin tadile ihtiyacı duymayacağını, çünkü Kur’ân’ın onların adil olduğuna şahadet ettiğini söyler ve bu konudaki ayetlerden bazılarını zikreder:¹¹⁰ “Muhacirlerden ve Ensardan en ileri ve önde gelenler ile iyilikte onlara uyanlardan Allah razı oldu”¹¹¹ ve “Müminler ağaç altında sana beyat ettikleri zaman Allah onlardan razı olmuştu”¹¹² gibi.

C. Kaynakları

el-Bağdâdî, kitabında daha önce kaleme alınmış herhangi bir kitabı doğrudan referans olarak vermemiştir. Fakat hadis veya usûl bilgisi naklettiği senedler incelendiğinde pekçoğunun, kitap sahibi olduğunu bildiğimiz müellif isimleri ihtiva ettiği görülür. Bu isimlerden bazıları şunlardır: Ma‘mer b. Râşid, İmam Malik, İmam Şâfiî, İbn Huzeyme, İbn Ebi Hâtim, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Davud, Dârekutnî, Humeydî, Tayâlisî, Râmehurmuzî, Vâkidî, İbn İshak...vs. Bunlar rivâyetü’l-hadisten, hadis usûlünden, çeşitli hadis ilimlerinden (cerh ve tadil, rical edebiyatı vs.) ve bunlar dışındaki diğer alanlardan (tarih, meğâzi, fıkıh usûlü vb.) tanıdığımız müelliflerdir. el-Hatîb’in, bu müelliflerin kitaplarını gördüğünde şüphe yoktur. Çünkü elimizde bunlardan bazılarını hocalarından okuduğuna veya dinlediğine dair bilgiler vardır. Mesela 412/1021 yılında Basra’ya

¹⁰⁷ a.g.e., 361.

¹⁰⁸ a.g.e., 411.

¹⁰⁹ a.g.e., 415.

¹¹⁰ a.g.e., 46.

¹¹¹ Tevbe 9/100.

¹¹² Fetih 48/18.

yaptığı yolculukta Ebû Ömer el-Hâşimî'den¹¹³ (ö. 414/1023) Ebû Dâvûd'un Sünen'ini¹¹⁴ yine 445/1053 senesinde Hacc farîzasını yerine getirmek üzere gittiği Mekke'de, pek çok alime hadis okumuş olan Kerime binti Ahmed el-Merveziyye'den¹¹⁵ (ö. 463/1071) beş gün içinde Sahîhu'l-Buhârî'yi okumuştur.¹¹⁶ Dolayısıyla el-Bağdâdî bu eserlerden alıntı yaparken doğrudan kitabın adını vermemiş, döneminin geleneğine uygun olarak, önce o kitabı okuduğu hocadan başlayıp müellife kadar uzanan senedleri sonra da aktarmak istediği bilgiyi zikretmiştir. el-Hatîb bu isimlerin bazısından (mesela er-Râmehurmuzî'den) sadece bir senedle, bazılarında da 2-3 farklı senedle rivayette bulunur. Bu da bize, o kitabı birkaç hocadan okuduğunu göstermektedir.

¹¹³ Tam adı: el-Kâsım b. Cafer b. Abdilvahid'dir. Hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Bidâye, XII, 17.

¹¹⁴ Târîhu Bağdâd, XII, 451; Tezkiretü'l-Huffâz, III, 1136; Siyer, XVIII, 272; Tabakâtu's- Şâfiyye, IV, 29.

¹¹⁵ Kerime binti Ahmed b. Muhammed b. Ebî Hâtim el-Merveziyye: Âlime ve salih bir zat idi. el-Bağdâdî, es-Sem'ânî vb. birçok alime ders okutmuştur. Mekke'de vefat etmiştir. Hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Muntazam, XVI, 135-136.

¹¹⁶ el-Muntazam, XVI, 129; Tabakâtu's- Şâfiyye, IV, 30; el-Bidâye, XII, 101.